

LA IMMIGRACIÓ COM A LLOC DE MEMÒRIA NACIONAL

SALVADOR CARDÚS I ROS
Universitat Autònoma de Barcelona

An approach to African immigration in Catalonia

L'article parteix d'una paradoxa: tot i que la immigració ha estat la condició necessària per a la consolidació de la personalitat i força de Catalunya com a país, hom tendeix a invisibilitzar-la i, fins i tot, a percebre-la com una amenaça per a la identitat nacional. La solució d'aquesta paradoxa passa, segons l'autor, per capgirar la situació i convertir la immigració en un lloc de memòria col·lectiu, considerant-la una cosa pròpia i, en definitiva, un origen.

The article is based on a paradox: even though immigration has been the necessary condition for consolidating the personality and strength of Catalonia as a country, there is a tendency to make it invisible, to perceive it as a threat to the national identity. The solution to this paradox, according to the author, lies in reversing the situation and turning immigration into a place for the collective memory, considering it as part of the nation and, in short, an origin.

Paraules clau: identitat, memòria, empeltament.

Paraules clau: identity, memory, grafting.

1. Catalunya, país d'immigració

S'ha dit, amb raó, que Catalunya és una “terra de pas”. Però hauríem d'afegir, tot seguit, i per ser més exactes, que és una terra d'assentament. Un país d'immigració, doncs, encara que no necessàriament d'immigrants. Aquesta és una realitat tan profunda, però, que ni la majoria dels mateixos catalans tenen una consciència clara de la seva magnitud i transcendència. Una transcendència que és quantitativa, però també qualitativa i de llarga durada temporal. No podem anar a temps anteriors per manca de dades demogràfiques precises, però sí que en podem parlar des dels segles XVI i XVII, com a mínim, gràcies a l'obra dels prestigiosos historiadors Jordi Nadal i Eugeni Giralt, *Immigració i redreç demogràfic* (Vic: Eumo Editorial, 2000). En aquesta investigació, els autors conclouen amb el “paper eminent que [en el segle XVII] van tenir els immigrants francesos en els inicis de la Catalunya moderna” (pàg. 269). A més, i gràcies també als estudis d'Anna Cabré, particularment a l'obra *El sistema català de reproducció* (Barcelona: Proa, 1999), ha quedat ben establerta la certesa que a Catalunya, amb unes taxes de natalitat tradicionalment baixes —fins i tot en el medi rural—, el creixement demogràfic dels darrers cent anys —i, probablement, de molt abans— s'ha fet amb una meitat d'aportació immigratòria i l'altra meitat de creixement autòcton.

No es tracta ara de descriure extensament aquestes afirmacions, però sí que pot ser convenient recordar algunes dades bàsiques referides al segle xx, que poden sorprendre els mateixos catalans. La primera dada a mostrar és la del creixement demogràfic del segle passat, que començava aproximadament amb 1.900.000 habitants i acabava amb 6.200.000, és a dir, amb un creixement del 325 per cent. Es tracta d'un creixement territorialment diferenciat, certament, amb una concentració a les ciutats industrials, com ara Terrassa, on la població creix setze vegades (de 15.000 a 180.000) i es dobla cada quinze anys de manera gairebé continuada, i amb situacions extremes com Santa Coloma de Gramenet, que multiplica la població per setanta-cinc vegades, de 1.500 l'any 1900 a 112.000 habitants en acabar el segle.

Durant el segle xx, a Catalunya hi van arribar tres milions d'immigrants, la meitat dels quals entre 1950 i 1975. Això explica que, a la fi del segle, tres de cada quatre catalans tinguessin entre els seus ascendents directes —pares o avis— una persona nascuda fora del país. Els càlculs demogràfics d'Anna Cabré indiquen que, en cas de no haver disposat d'immigració al llarg del segle xx, Catalunya l'hauria acabat amb uns 2.400.000 habitants. Una xifra que, naturalment, indica la possibilitat més que probable que, sense el creixement que realment hi va haver, no hi hauria hagut el desenvolupament econòmic que hem conegut i que, en un país sense recursos naturals ni energètics, s'haurien pogut produir moviments migratoris a tercers països.

En definitiva, aquestes xifres permeten aventurar la tesi següent: sense immigració, actualment Catalunya seria un país econòmicament en decadència, culturalment irrellevant i políticament inexistent. No estic dient que allò que ara és Catalunya sigui resultat exclusiu de la immigració, és clar, però sostinc que n'ha estat una condició necessària. A més, és clar, calia comptar amb la disposició laboriosa de la població autòctona i amb la iniciativa dels grups dirigents, o amb la incorporació reeixida d'aquests enormes fluxos migratoris que és mèrit, també, de la societat d'acollida. Certament, allò que ara és Catalunya és resultat de la sorprenent capacitat, contra tot pronòstic, de crear i mantenir una cultura i una llengua pròpia malgrat les condicions adverses que representa no haver tingut institucions polítiques pròpies des de principis del segle xviii. I, finalment, la personalitat de Catalunya és també resultat d'una voluntat política que s'ha expressat de maneres diferents, però que sempre ha tingut aspiracions d'autogovern.

Sigui com sigui, la paradoxa de la qual solem tenir poca consciència i per a la qual no tenim una explicació convincent és que la immigració, a Catalunya, parlant des d'un punt de vista global, no ha suposat una amenaça per a la supervivència econòmica, cultural i política dels país, sinó tot el contrari. La immigració ha estat la condició necessària —encara que no suficient— per a la consolidació de la seva personalitat i la seva força. És a dir, la immigració, en el nostre cas, ha estat una gran oportunitat —i no una amenaça— per al nostre projecte nacional. Un català del 1900 mai no podria haver imaginat que, amb el creixement demogràfic que hi hauria al segle xx —a part de la Guerra Civil i els anys de dictadura amb el seu intent de genocidi cultural i nacional—, s'haurien pogut desenvolupar la llengua i la cultura, un cert estil de vida i les aspiracions a la sobirania política tal com avui les coneixem.

I tanmateix, malgrat l'evidència empírica d'aquestes afirmacions anteriors, sorprèn que aquesta no sigui la percepció que els mateixos catalans tenen de la immigració. En general hom diria que, en primer lloc, se subestima la magnitud del fenomen migratori, parant atenció exclusiva a l'onada dels anys 1950 a 1975; en segon lloc, que se segueix considerant la immigració com una amenaça difusa per a la identitat dels catalans, i, en tercer lloc, que encara es manté una concepció arcaica de la identitat catalana, més lligada a unes arrels profundes que no pas, precisament, al resultat d'aquestes successives incorporacions migratòries reeixides. No estic dient que aquesta realitat no hagi estat observada lúcidament i crítica per alguns intel·lectuals, científics socials i polítics catalans, però crec que mai no ha passat a formar part del "sentit comú" general, mai no s'han incorporat a l'imaginari nacional català.

2. Invisibilitat i visualització de l'immigrant

Crec que es pot afirmar que, habitualment, en els països amb xifres elevades d'emigració al llarg de la seva història, aquesta realitat migratòria ha passat a formar part dels seus "llocs de memòria" col·lectius que fonamenten el seu imaginari nacional (en el sentit que utilitza el terme Pierre Nora a *Les lieux de memoire*. París: Gallimard, 1986). El gran nombre de museus de l'emigració arreu del món proven el que afirmo. I, en particular, el cas irlandès és paradigmàtic del que dic, en la mesura que no tan sols hi ha museus, sinó que l'emigració penetra per tota la rica i profunda tradició literària i musical del país. En canvi, sembla que ha estat més difícil convertir la immigració en un lloc de memòria nacional, malgrat que hi ha algunes notables excepcions. És el cas dels Estats Units, amb el magnífic exemple del museu de la immigració a Ellis Island a Nova York, inaugurat el 1990. Es tracta d'un país que ha hagut d'"inventar" la seva tradició nacional de cap i de nou feta, bàsicament, amb la immigració. Catalunya, que cal situar entre els vells països d'Europa amb tradicions culturals de molts segles, també ha mostrat aquesta dificultat per considerar-se ella mateixa com el que és, és a dir, un país d'immigració.

Sigui com sigui, el que vull posar de manifest és que malgrat que a Catalunya s'ha debatut molt sobre la immigració, i fins i tot que s'hi pot descobrir un cert pensament propi i original,¹ aquesta realitat no ha passat a formar part de la pròpia autorepresentació. Hi ha raons que expliquen la resistència a fer-ho, com ara el temor al fet que la immigració segueix essent vista com un risc que posa en perill la continuïtat de la cultura nacional. Una prevenció, però, que pot haver estat, en contra del previst, un fre per a la plena incorporació de l'antic immigrant al col·

1. Només com a exemple, és coneguda la conferència pronunciada el 1923 per Rafel Campalans, fundador de la Unió Socialista de Catalunya, en la qual sostenia: "Per nosaltres, la nació és una cosa viva, plena de sentit i de cara el futur, i la raça és una cosa morta, pobra de contingut i plasmada sobre el passat. [...] Per nosaltres, els forasters que vénen a Catalunya —que sempre acollim amb els braços oberts— i pateixen amb els nostres dols i gaudeixen amb les nostres alegries, i que ens donen fills, que les nostres dones no en pareixen prou, són tan catalans, en la nostra interpretació futurista de la nació, com nosaltres mateixos. No fem absolutament cap diferència". (BALCELLS, Albert. "Rafael Campalans, socialisme català". Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985. Pàgines 259-260).

lectiu nacional, i que pot haver obstaculitzat un reconeixement mutu més ràpid i eficaç.

Un dels terrenys especialment interessants per observar les complexitats i les dificultats de reconeixement mutu és el dels usos lingüístics a Catalunya. ¿Quina curiosa raó pot explicar que si, segons els censos, el noranta per cent de la població entén la llengua del país, els catalanoparlants canvien sistemàticament a l'espanyol davant la mera sospita que són davant d'un interlocutor que no parla català habitualment? La racionalització d'aquesta conducta sempre s'ha fet en termes del "respecte" degut o de la "bona educació". Però en realitat indica mecanismes aparentment contradictoris però que, fatalment, sumen els seus efectes. D'una banda, s'ha afirmat que hi ha una interiorització inconscient de la relació objectiva de dominació de la llengua potent, l'espanyol, defensada i protegida per un Estat —hegemònica en els mitjans de comunicació de massa, la indústria cultural i de l'oci, el comerç, la justícia, etc.— sobre la llengua subordinada, feble, és a dir, el català, que necessita recórrer a "imposicions" visibles per tal de ser protegida i que es veu obligada a adoptar estratègies defensives, amb el plus d'agressivitat que això comporta. D'altra banda, s'ha dit que aquest canvi lingüístic automàtic a l'espanyol suggereix una actitud de condescendència per part de la comunitat d'origen que, utilitzant la llengua "forastera" per adreçar-se a l'immigrant, el mantindria fora dels que considera un dels propis, de la "tribu". Particularment, crec que el segon supòsit té poca versemblança. Primer, perquè parteix d'una anàlisi classista, del supòsit d'associar el catalanisme a la classe burgesa, fet que històricament ja ha estat prou desmentit. En segon lloc, perquè pressuposa que, si més no dins de la "tribu", els comportaments lingüístics sí que serien coherents, cosa que tampoc no es compleix. Finalment, perquè el que sí que és cert és el contrari: que l'ús del català per part de l'immigrant és un dels senyals de voluntat d'adscripció més forts i ben reconeguts entre els catalans, i és la principal porta d'entrada a la dissolució de la condició d'immigrant. No en va, i malgrat tots els debats, democràticament, el país s'ha dotat d'un sistema escolar que fa del català la llengua vehicular, i de la immersió al català, el principal instrument de cohesió social.

De totes maneres, el que ens interessaria és l'estudi de les causes de la "invisibilització" general de la immigració en el discurs identitari nacional dels catalans. Una invisibilització que, d'altra banda, ha permès que aquesta realitat immigratòria hagi estat utilitzada just en el sentit contrari, com a argument per a combatre els trets i les aspiracions nacionals dels catalans. Sobre aquest fet, de moment, només m'atreveixo a plantejar un parell d'hipòtesis. En primer lloc, cal considerar la situació atípica del nacionalisme català —un nacionalisme sense Estat— que l'obliga a actuar sense els habituals instruments de dominació simbòlica. És a dir, Catalunya no disposa dels mecanismes que permeten a les nacions amb Estat fer invisibles les formes de coacció que faciliten l'adhesió a la nació, o el que és el mateix, que els permeten recrear la comunitat política. Els nacionalismes amb Estat poden fer invisible allò que els nacionalismes resistencials han de fer necessàriament explícit i que han de presentar com a reivindicació. En el cas que ens ocupa de la immigració, atesa la precarietat d'instruments per fer possible l'adhesió simbòlica de l'immigrant a la nació, objectivament, l'explicitació d'aquesta condició esdevé un obstacle més a la lluita contra la dispersió d'adhesions i la

Bloc de pisos a Vic. Fotografia: Sergi Càmarà

minorització nacional. És sabut que, en determinades zones de gran concentració d'immigrants, la condició de "català" ha estat viscuda, paradoxalment, com la de foraster al propi país.

En segon lloc, el mateix resistencialisme polític i cultural del nacionalisme català, en competència amb el nacionalisme espanyol, ha afavorit la invenció d'una tradició política que ha anat evolucionant segons les circumstàncies. Així, tot i el suposat passat heroic medieval que trobem en el catalanisme romàntic del XIX, aquest passat mític ha estat revisat durant el segle XX fins a elaborar la idea d'un "pactisme" immemorial, que en certa manera justificava determinats compromisos amb el règim autoritari de Franco i després, durant la transició a la democràcia. El "pactisme" català ha estat invocat, una i altra vegada, per legitimar les renúncies a favor d'un "encaix" constitucional a Espanya. En qualsevol cas, sempre s'ha volgut apel·lar a la necessitat de buscar els orígens, les arrels, per preservar un passat identitari incòmode. I aquesta obsessió per les arrels podria explicar la incomoditat d'haver de fer compatible el mite amb una història demogràfica i cultural tan oberta com ha estat en realitat la catalana.

Les conseqüències de tot plegat són moltes, però m'interessa destacar-ne dues. Primer, crec que és molt significatiu que la novel·la catalana del segle XX només s'hagi interessat molt excepcionalment per temes socials lligats a la immigració, essent com ha estat el gran tema social del segle. Mitja dotzena de novel·les el tracten directament i mitja dotzena més, de manera tangencial. Però no tenim grans relats d'immigració. El mateix es pot dir de la música, el cinema o la televisió. També és simptomàtic que la primera producció de ficció de TV3 sobre immigració a Catalunya, *La Mari*, no arribés fins al 2003. En segon lloc, amb l'excepció de noms com les doctores Àngels Pasqual o Anna Cabré, ambdues de la Universitat Autònoma de Barcelona, tampoc les ciències socials no han estat capaces de proporcionar una teoria de la immigració a la Catalunya del segle XX. La sociologia s'ha ocupat de fer descripcions poc o molt detallades de situacions de conflicte social, sovint amb instruments teòrics molt febles, amb models inadequats per a la realitat del nostre país i, encara, amb perspectives paternalistes, pròpies d'una certa esquerra benpensant. Amb tot, amb les darreres immigracions extracomunitàries de la fi dels anys 90, les coses han començat a canviar. Ara bé, del que no han estat capaces les ciències socials és d'escapar de l'estigmatització que provoca un ús esclerotitzat de la mateixa noció d'immigrant que es confon amb la d'estranger, d'una banda, i d'estendre aquesta condició a allò que, perversament i confusa, han denominat "immigrants de segona generació", com si hom heretés l'estigma.

3. La immigració com a lloc de memòria

He sostingut que l'emigració ha estat fàcilment considerada lloc de memòria arreu del món, però no la immigració, a excepció dels Estats Units i algun altre país. I la meua pregunta, en definitiva, és si el nacionalisme català no hauria de convertir, també, la seva llarga i reeixida història d'immigració en un element principal del seu paisatge identitari. Es tractaria, com han fet als Estats Units, de convertir —de fet, de reconèixer— en la immigració un dels orígens dels catalans, incorporant-la a l'imaginari col·lectiu. Fins ara, sembla que no hem passat de la

capacitat de reconèixer una possible doble identitat, especialment quan es diu allò que, per ser català, un immigrant no cal que renunciï als propis orígens, o bé aquella lamentable pregunta de tants i tants qüestionaris sobre “com ens sentim”, si tan catalans com espanyols, o si més una cosa que l'altra, etc. Tampoc ha contribuït a resoldre la confusió l'èxit de la retòrica multiculturalista dels darrers temps, en un país que no coneix un passat colonial del qual puguin arribar antics membres de l'imperi, ni que mai s'ha definit a si mateix com una ètnia ni ha vist en els nousvinguts cap component racial.

Des del meu punt de vista, la millor manera per resoldre la paradoxa amb què iniciava l'article, la d'una immigració que ha estat condició necessària per a la supervivència nacional dels catalans, crec que seria, precisament, la d'atorgar a aquesta realitat un lloc destacat en la memòria nacional, en l'imaginari col·lectiu nacional. La immigració, doncs, hauria de ser considerada com alguna cosa pròpia i, en definitiva, un “origen”. Amb la particularitat que, en fer-ho així, es desactivaria la possible consideració de població forastera dels qui ara no es poden qualificar de “catalans-catalans”. Per dir-ho amb una simplificació, si assumim que la immigració és un dels nostres orígens, tots som identitàriament immigrants, o més exactament, acceptem que tots som antics immigrants, fins i tot aquells suposats “catalans-catalans”. En conseqüència, amb aquesta conversió de la immigració en lloc de memòria, es facilitaria la dissolució de l'estigma i s'afavoriria l'adhesió sentimental que demana tot procés de cohesió social. Es tracta, en definitiva, de facilitar la dissolució de la condició d'immigrant d'alguns a través del reconeixement de la condició d'antics immigrants de tots.

Conclusió: la teoria de l'empeltament

La proposta que faig de convertir la immigració en un “lloc de memòria” no pretén ser un model d'acció política o un intent d'elaboració ideològica al servei d'un objectiu polític, encara que s'hi podria convertir. Es tracta, més aviat, de fer transparent, i de comprendre, el model d'integració que de manera fàctica ha funcionat sense massa intervenció política, precisament. Es tracta d'esbossar una “teoria de país” que permeti la comprensió crítica del que ha estat la història de la supervivència nacional dels catalans, possible no pas “malgrat” la immigració, sinó gràcies a aquesta.

El model que proposo, i sobre el qual espero publicar aviat un treball extens, és el que he denominat “teoria de l'empeltament”, que pretén superar vells models com el del mestissatge —portador de connotacions racistes— o el del multiculturalisme —que, com s'ha vist, amenaça el model de legitimitat democràtica en posar en perill la possibilitat d'una única comunitat nacional—, i que, per damunt de tot, són inservibles per al cas català. La idea de l'empeltament serveix de metàfora per donar compte de com, a Catalunya, l'estranger —l'esqueix— s'ha incorporat al tronc envellit, dèbil o improductiu, però del qual aprofita les arrels i que, alhora, rejuveneix. Parlo, doncs, del model català d'incorporació a la societat catalana, però també d'un model que dóna compte de les particularitats d'aquesta mateixa societat. Un model d'èxit que els catalans no s'haurien d'estar de presentar al món, ni que fos per la seva pròpia tranquil·litat per a encarar el futur amb la màxima confiança.